

Turystyka jako czynnik kształtujący współczesny krajobraz Równiny Biłgorajskiej

Elżbieta Moskal, Monika Hurba

Streszczenie. Turystyka odgrywa współcześnie rolę krajobrazotwórczą. Cechują ją przy tym wyjątkowo liczne powiązania z wieloma dziedzinami życia gospodarczego i społecznego. Przyjmując, że krajobraz turystyczny jest podtypem krajobrazu kulturowego, w ostatnim okresie następuje zauważalne przeobrażanie funkcji dotychczasowego krajobrazu Równiny Biłgorajskiej. Wyróżnić można kilka czynników sprzyjających kreowaniu nowych przestrzeni turystyczno-rekreacyjnych, a mianowicie: obecność dużego zwartej kompleksu leśnego (lasy zajmują 70% powierzchni) oraz wycofująca się ze względów ekonomicznych gospodarka rolna. Istotną rolę odgrywa również powołanie wielu różnorodnych form ochrony środowiska, które samoistnie wzmagają zainteresowanie turystyczne danym obszarem.

Słowa kluczowe: krajobraz, antropopresja, turystyka, rekreacja

Abstract. *Tourism as a factor shaping the contemporary landscape of the Biłgoraj Plain.* Nowadays tourism is a landscape-shaping factor. It is characterized by exceptionally numerous associations with various spheres of economic and social life. Assuming that the tourist landscape constitutes a sub-type of the cultural landscape, a considerable transformation of the function of current landscape of the Biłgoraj Plain has been noticed recently. We can distinguish several factors, such as the presence of a large compact forest complex (forests cover 70% of the area) and farming being withdrawn due to economic reasons, which favour establishment of new tourist and leisure areas. Crucial here is the establishment of many different forms of environmental protection, which contribute to the increase of tourist interest in the given area.

Keywords: landscape, anthropogenic impact, tourism, leisure

Wprowadzenie

Krajobraz to szeroko używany termin, którym określa się zewnętrzny wygląd Ziemi z określonego miejsca (Kondracki, Rychling 1983). Jest systemem złożonym z wzajemnie powiązanych i na siebie oddziaływujących komponentów przyrody, często zmodyfikowanych w rezultacie działalności człowieka (Malinowska et al. 2004, Rychling 2005). Krajobraz jest systemem dynamicznym, o sposobie funkcjonowania zależnym od naboru jego części składowych, powiązań między nimi i rodzaju dominujących procesów. Przedstawia wycinek przestrzeni, który podlega ewolucji i ma swoją historię. Tezą wiodącą artykułu jest przedstawienie etapów zmian krajobrazowych na Równinie Biłgorajskiej pod wpływem zróżnicowanej działalności człowieka.

Ewolucja krajobrazu Równiny Biłgorajskiej pod wpływem działalności człowieka

Równina Biłgorajska obejmuje północną część makroregionu Niziny Sandomierskiej. Pod względem geomorfologicznym Równina Biłgorajska cechuje się pozorną monotonością,

w makroskali dominuje rozległa równina denudacyjno-akumulacyjna urozmaicona różnej wielkości zagłębieniami oraz wydhami (Wojtanowicz 1989, 1990). Jednym z podstawowych zagadnień współczesnej ekologii krajobrazu jest rejestracja, analiza, prezentacja i ocena zmian zachodzących zarówno w wyniku procesów naturalnych, jak i pod wpływem działalności człowieka. Człowiek kształtuje krajobraz zgodnie z własnymi założeniami i możliwościami technicznymi, które ulegają zmianom w zależności od etapu rozwoju kulturowego, społecznego i gospodarczego. W okresie około 500-letniej, stałej obecności człowieka na Równinie Biłgorajskiej można wyróżnić następujące fazy przeobrażeń krajobrazowych:

- krajobraz śródleśnych enklaw rolniczych,
- kształtujący się krajobraz turystyczny.

Należy pokreślić, że zmiany antropogeniczne w krajobrazach nie muszą jednocześnie i w jednakowym stopniu dotyczyć wszystkich komponentów środowiska.

Krajobraz śródleśnych enklaw rolniczych

Stale osadnictwo na omawiany obszar wkroczyło dopiero w XV wieku ze względu na niekorzystne warunki naturalne w postaci słabych gleb, zabagnienia i ogólnej niedostępności terenu. Drugorzędną rolę w procesie osadnictwa przypisuje się czynnikom historycznym i społeczno-ekonomicznym. W procesie kształtowania się enklaw rolniczych wyróżniamy progi wzmoczonej intensyfikacji osadnictwa:

- dynamiczny rozwój osadnictwa w XV i XVI w. ze względu na wzmoczony eksport zboża do Prus drogą wodną Wisły,
- w XVII i XVIII w. akcja osadnictwa wiejskiego utrzymuje ten sam kierunek od strony Wyżyny Lubelskiej, a dodatkowo osadnictwo postępuje również od strony gęsto zaludnionego już w tym czasie obszaru Wisły i Sanu,
- w XIX i XX w. sprzedaż na szeroką skalę drewna z Ordynacji na potrzeby kopalni i przemysłu drzewnego, jako kolejny obok rolnictwa i gospodarki stawowej czynnikiem rozwoju osadnictwa.

Okres intensywnej działalności człowieka zawęża się na Równinie Biłgorajskiej do około 200 lat. Przemiany w użytkowaniu ziemi w krajobrazach rolniczo-leśnych w głównej mierze podyktowane są warunkami naturalnymi. Mozaikowość krajobrazu, w którym dominują formy akumulacji eolicznej, współwystępujące z siedliskami hydrogenicznymi, znajduje odzwierciedlenie w złożonym użytkowaniu ziemi. Przedstawiony obszar reprezentuje krajobrazy wiejskie, leśno-rolne, o niewielkiej przydatności rolniczej, wynikającej ze słabych warunków glebowych (dominują gleby klasy V i VI). Istotne zmiany strukturalne i funkcjonalne w krajobrazach szczególnie dynamicznie zachodzą w enklawach małych powierzchniowych, które cechuje wysoki stopień izolacji. Przede wszystkim ze względów ekonomicznych i społecznych na powierzchniach, które były użytkowane rolniczo, nastąpiło ograniczenie rozmiarów tej formy gospodarowania. Niewielka opłacalność prowadzenia działalności rolniczej spowodowała, że cechą wyróżniającą krajobraz tego obszaru są liczne odłogi, niejednokrotnie z bardzo zaawansowanym rozwojem spontanicznej sukcesji leśnej. Typ użytkowania terenu z leśno-orno-łąkowego powoli nabiera cech leśno- rekreacyjno-odłogowego. Odłogi, szczególnie wieloletnie z udziałem pionierskich gatunków krzew i drzew to istotny element fizjonomii współczesnego krajobrazu wiejskiego Równiny Biłgorajskiej. Ich obecność podnosi stopień naturalności tego krajobrazu, zwiększa jego mozaikowość, przyczynia się do wzrostu jego atrakcyjności wizualnej i turystycznej.

Czynniki determinujące rozwój krajobrazu turystycznego Równiny Biłgorajskiej

Współcześnie obserwuje się wzrost roli i znaczenia turystyki i gospodarki turystycznej

w rozwoju regionów. Rozwój turystyki stwarza możliwości zaktywizowania obszaru strukturalnie słabego ekonomicznie, ale o bogatym potencjale walorów przyrodniczych i kulturowych. Wynika to z faktu, że rozwój turystyki przyczynia się nie tylko do generowania coraz większych bezpośrednich dochodów, lecz poprzez jej ścisłe związki z innymi branżami gospodarki, wpływa na wiele pozytywnych zmian w całej gospodarce regionu. Wobec tak perspektywicznego znaczenia rozwoju turystyki na Równinie Biłgorajskiej niezbędne jest określenie warunków umożliwiających jej rozwój. Omawiany obszar charakteryzuje się:

- niezwyklejmi walorami przyrodniczymi, przejawiającymi się głównie w bogactwie flory i fauny oraz zróżnicowaniu siedlisk,
- interesującą siecią hydrograficzną (gęsta sieć niewielkich cieków oraz zespoły stawów),
- niewielkim stopniem przekształcenia środowiska naturalnego,
- zdecydowaną dominacją terenów leśnych nad rolniczymi i przemysłowymi (lesistość wynosi około 70% obszaru),
- małą gęstością zaludnienia (średnio około 40 os./km²),
- rozbudowaną infrastrukturą turystyczną.

Równina Biłgorajska charakteryzuje się niezwykle bogactwem osobliwości turystycznych, które przy odpowiedniej promocji mogą być magnesem przyciągającym turystów.

Osobliwości turystyczne wsi:

- rzemiosło: sitarstwo, garncarstwo, flisactwo, wikliniarstwo,
- architektura: dwory i pałace, kościoły, pomniki, skanseny, kapliczki przydrożne, zabytkowe zagrody, parki zabytkowe,
- kultura: obrzędy, kuchnia regionalna, jarmarki, wiejskie teatry, kapele ludowe.

Zasygnalizowane osobliwości turystyczne pozwalają określić perspektywy rozwoju zróżnicowanych form turystyki np.: turystyki przyrodniczej, ekoturystyki, agroturystyki, turystyki pieszej, rowerowej, narciarskiej, jeździeckiej.

Oddziaływanie turystyki na krajobraz i procesy zagospodarowania przestrzennego Równiny Biłgorajskiej

Turystyka ogrywa współcześnie istotną rolę krajobrazotwórczą. Przyjęto, że krajobraz turystyczny to fizjonomia przestrzeni turystycznej będąca syntezą elementów przyrodniczych i kulturowych oraz efektów aktywności turystycznej człowieka w tej przestrzeni (Włodarczyk 2009). Mądrze planowana i zarządzana może i powinna wspierać rozwój ekologiczny, fizjonomiczny, ekonomiczny i społeczny obszarów (Myga-Piątek 2011). Wpływ turystyki na krajobraz może i powinien mieć charakter jak najbardziej twórczy i korzystny dla środowiska. Rozwój turystyki na obszarach o wysokim stopniu lesistości jest spowodowany dużą atrakcyjnością mozaiki obszarów leśnych i terenów otwartych. Ponadto różne formy ochrony przyrody mogą zwiększać atrakcyjność turystyczną terenu.

Na terenie Równiny Biłgorajskiej istnieje wiele różnorodnych form ochrony przyrody. Funkcjonują dwa parki krajobrazowe: PK Lasy Janowskie, zajmujące powierzchnię około 30% badanego terenu oraz nieco mniejszy PK Puszczy Solskiej. Łącznie na terenie obu parków znajduje się 9 rezerwatów oraz 88 pomników przyrody. W 1994 r. powołano siedem pierwszych w Polsce leśnych kompleksów promocyjnych, w tym LKP Lasy Janowskie (LKP LJ). Sam proces utworzenia i funkcjonowanie form ochrony środowiska świadomie kreuje wzorce turystyki i turystyki ekologicznej na badanym obszarze. Na podstawie danych przedstawionych w „Raportach z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych” łatwo zauważyć jak systematycznie wzrasta zainteresowanie turystyczne danym obszarem. W różnorodnych formach prowadzonej edukacji leśnej przez LKP LJ w 2009 roku wzięło udział przeszło 11 tys. osób.

Turystyka wpływa na podtrzymywanie tradycyjnych wzorców cennej kulturowo działalności człowieka, w tym specyficznego rzemiosła. Taki model wspierania tradycyjnego rozwoju regionu ma duże znaczenie między innymi dla agroturystyki. Do tradycji rzemieślniczych należą tutaj sitarstwo, garncarstwo, wikliniarstwo i flisactwo. Pierwsi sitarze przywędrowali do Biłgoraja na początku XVII w. z Mazowsza, napotykając tutaj niezwykle dogodnie warunki do rozwoju tego rzemiosła. Okoliczne obszary leśne i bagienne, gdzie było pod dostatkiem drewna, łyka i łoży, ułatwiały zdobywanie surowców potrzebnych do produkcji. Sitarze, będąc podstawową grupą społeczną ludności miejskiej, w decydujący sposób wpłynęli na wykształcenie się nader interesującej i oryginalnej kultury, zarówno materialnej, jak i duchowej okolic Biłgoraja. Długa tradycję ma na tym terenie garncarstwo. Jego głównym ośrodkiem jest Łążek Garncarski, który od XIX w. stał się ważnym miejscem wyrobu ceramiki. Obecnie pod wpływem turystycznego zainteresowania garncarstwem powróciły tradycje tego zawodu. Na terenie Równiny Biłgorajskiej funkcjonuje również od trzech wieków jeden z dwóch największych w Polsce ośrodków wikliniarstwa, jest nim Rudnik nad Sanem. W przeciwieństwie do garncarstwa, wikliniarstwo stanowi jedno z głównych źródeł utrzymania miejscowej ludności, stanowiąc jednocześnie atrakcję turystyczną. Stolicą polskiego flisactwa jest Ulanów, mała miejscowość położona nad Sanem. Tradycje flisackie sięgają początku XVI wieku. Tu budowano tratwy, które Sanem, a następnie Wisłą do Gdańska spławiano na sprzedaż drewno z pobliskich borów i lasów.

Przestrzeń turystyczna to za Liszewskim (1995) funkcjonalnie wyróżniająca się podprzestrzeń przestrzeni geograficznej i społecznej, której motywem powstania i rozwoju są potrzeby wypoczynku, poznania i doznania przeżyć, będące atrybutem turystyki współczesnego człowieka. Natomiast Drzewiecki (1992) wprowadza pojęcie przestrzeni rekreacyjnej, rozumianej jako część przestrzeni geograficznej o szczególnie korzystnych walorach sprzyjających realizacji wypoczynku. Przestrzeń ta charakteryzuje się występowaniem procesów rekreacyjnych o rozmiarach istotnych społecznie i przestrzennie. Największą obecnie realizowaną inwestycją w zakresie kształtowania nowych przestrzeni rekreacyjno-turystycznych w regionie jest modernizacja i adaptacja obszaru kąpieliska w Janowie Lubelskim. Projekt przewiduje kompleksowe zagospodarowanie terenu turystycznego nad Zalewem Janowskim tak, by maksymalnie zwiększyć jego funkcjonalność i atrakcyjność, zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. Program Parku Rekreacji ZOOM NATURY odwołuje się do potrzeb różnych grup wiekowych, uwzględniając odmienne nastawienie poznawcze i potrzeby rekreacyjne.

Szczególną rolę w kształtowaniu jakości krajobrazu wiejskiego należy przypisać turystyce weekendowej i osadnictwu tzw. drugich domów. Pielęgnowanie tradycyjnych wzorców zabudowy, stylów architektonicznych oraz lansowanie mody na letniskowe osadnictwo wernakularne podtrzymuje niepowtarzalność wiejskich krajobrazów. Można tu obserwować interesujące adaptacje starych domostw, zagrod, stodół, dawnych dworców, które wzbogacają atrakcyjność kulturową i etnograficzną Równiny Biłgorajskiej. Ponownie troską otaczane są obiekty małej architektury: studnie z kołowrotkami i żurawiami, kapliczki i przydrożne krzyże. Miejsce gospodarstwa umiejętnie lansują produkty lokalne np. miody, ryby, nalewki, białe sery, wzbogacając ofertę turystyczną poprzez organizację przejażdżek bryczkami, kuligi itp.

Wnioski

1. Krajobrazy wiejskie i leśne Równiny Biłgorajskiej w coraz większym stopniu są wykorzystywane dla celów rekreacyjno-turystycznych.
2. Rozwój funkcji wypoczynkowych przy jednoczesnym spadku znaczenia funkcji rolniczych związany jest bezpośrednio z przekształceniami w strukturze użytkowania ziemi.
3. Zagospodarowanie turystyczne, a zwłaszcza osadnictwo letniskowe na terenach leśnych

i porolnych zmieniają fizjonomię współczesnego krajobrazu Równiny Biłgorajskiej.

4. Największe zmiany w przestrzeni turystycznej krajobrazu są widoczne w małych enklawach śródlęśnych położonych w obrębie, bądź bliskim sąsiedztwie obszarów chronionych.
5. Postępująca kolonizacja turystyczna obszaru przyrodniczo cennego, z racji pozytywnych jak i negatywnych oddziaływań na środowisko przyrodnicze i krajobraz kulturowy, zasługuje na badania w zakresie odporności środowiska na antropopresję turystyczną.

Literatura

- Drzewiecki M. 1992. *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*. Instytut Turystyki, Warszawa.
- Kondracki J., Rychling A. 1983. Próba uporządkowania terminologii w zakresie geografii fizycznej kompleksowej. *Przegląd geograficzny*, 55, 1.
- Liszewski S. 1995. *Przestrzeń turystyczna*. Acta Universitatis Lodziensis, Turyzm 5.
- Malinowska E., Lewandowski W., Harasimiuk A. 2004. *Geoekologia i ochrona krajobrazu*. Leksykon. Wydawnictwo Przemysłowe Wema, Warszawa.
- Myga-Piątek U. 2011. *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w turystyce*. W: Problemy ekorozwoju, 6, 1.
- Raport 2010. Raport z działalności edukacyjnej LP w 2009 roku, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Rychling A. 2005. *Pojęcie krajobrazu naturalnego*. W: Geografia fizyczna Polski, PWN, Warszawa.
- Włodarczyk B. 2009. *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wojtanowicz J. 1990. *Podział fizjograficzny Kotliny Sandomierskiej*. Annales UMCS, s. B, v. XLIV/XLV, 3.

Elżbieta Moskal

Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza
im. Wincentego Pola w Lublinie
elamoskal@onet.eu

Monika Hurba

Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza
im. Wincentego Pola w Lublinie
monika.hurba@wp.pl